

SAMENVATTING

Dit proefschrift behelst een kritische uitgave van de briefwisseling tussen de Utrechtse hoogleraar in de theoretische geneeskunde Henricus Regius (1598–1679) en de Franse wijsgeer René Descartes (1596–1650). In 1638 introduceerde Regius zich bij de Franse filosoof omdat hij, zoals hij in zijn eerste brief schreef, meende dat hij zijn aanstelling als buitengewoon hoogleraar te danken had aan zijn kennis van de Cartesiaanse filosofie. In de jaren die volgden, ontwikkelde Regius zich tot de belangrijkste voorstander van Descartes' gedachtengoed binnen de Nederlandse academische wereld. In feite was hij de eerste universitaire docent die openlijk de 'Nieuwe Filosofie' propageerde en zijn samenvatting van de cartesiaanse natuurfilosofie in een aantal disputaties neerlegde. In de winter van 1641 en 1642 resulteerde dit in een crisis binnen de Utrechtse academie, welke uiteindelijk uitmondde in een formele veroordeling van het Cartesianisme. In 1645 informeerde Regius Descartes over zijn voornemen een boek te publiceren over natuurfilosofie. Ondanks het dreigement van de Franse filosoof zich openlijk tegen Regius en zijn werk uit te spreken, voerde de Utrechtse professor zijn plan uit. De publicatie van *Fundamenta physices* (1646) luidde dan ook het einde van hun vriendschap in.

Karakterisering van de briefwisseling

In de briefwisseling tussen Descartes en Regius kunnen we drie episodes onderscheiden. De eerste episode beslaat de jaren 1638 tot 1642, waarin het belangrijkste thema in de briefwisseling de teksten vormen die Regius voornemens was tijdens openbare disputaties te laten verdedigen door zijn studenten. Uit zijn brieven blijkt, dat Descartes de hem toegezonden teksten nauwkeurig bestudeerde en Regius voorzag van zijn commentaar met de nodige correcties en suggesties. In de eerste ons overgeleverde brief van Descartes aan Regius stelt hij voor de disputatie — over de Cartesiaanse opvatting van de bloedsomloop en de werking van het hart (REGIUS 1640A) — persoonlijk bij te wonen, met dien verstande dat hij plaats kan nemen in de loge van Anna Maria van Schurman, zodat hij aanwezig kan zijn zonder zelf opgemerkt te worden. Of Descartes inderdaad de disputatie bijwoonde, is helaas niet bekend. In het voorjaar van 1641 startte Regius een serie disputaties over natuurfilosofie in medische zin, waarin hij stelselmatig de Aristotelische wijsbegeerte op de korrel nam (REGIUS 1641A). Ook de teksten van deze disputaties zond Regius naar Descartes, zij het dat hij ze somtijds, zoals ik heb vastgesteld, pas liet zien nadat ze gedrukt waren. Van zijn kant stuurde Descartes zijn manuscript van de *Meditationes* (1641) naar Regius voor commentaar.

De tweede episode in de correspondentie begint met Regius' tweede serie disputaties voor het jaar 1641, waarin de Stichtse hoogleraar het Copernicaanse wereldbeeld en zijn kritiek op het Aristotelisme puntig samenvatte (REGIUS 1641B). De opschudding die deze disputaties veroorzaakten en uit zorg over de aantrekkingskracht van de

Descartes–Regius Correspondence

‘Nieuwe Filosofie’ juist ook op de theologische studenten, noodzaakten de professor in de Godgeleerdheid Gisbertus Voetius tot een verdediging van het Aristotelisme. Regius meende hierop te moeten antwoorden, en samen met Descartes — tijdens een gespannen briefwisseling — formuleerde hij een tegengeschrift welke eind februari 1642 het licht zag (REGIUS 1642). Ten zeerste ontstemd over deze publikatie verzocht de academische senaat aan de Vroedschap van Utrecht het werk bij de boekhandelaar te laten ophalen, en passende maatregelen te nemen tegen Regius. De Vroedschap gaf hieraan gehoor en tenslotte werd Regius in maart te verstaan gegeven, dat de speciale toestemming die hij eerder had gekregen om als medisch hoogleraar over natuurfilosofische onderwerpen te mogen doceren werd ingetrokken, en dat hij zich in zijn lessen diende te beperken tot de uitlegging van de klassieke geneeskunde. Van al deze ontwikkelingen hield Regius Descartes op de hoogte, en in zijn antwoorden spreekt de filosoof hem bemoedigend toe. Echter, nadat Regius de mond was gesnoerd en bovendien de Cartesiaanse filosofie officieel verboden was, mengde Descartes zich persoonlijk in de strijd. In zijn *Epistola ad Patrem Dinet* (1642) ging hij uitvoerig op de Utrechtse kwestie in. De tweede episode eindigt in de zomer van 1642 met Regius’ rapporteringen over de verontwaardiging van Voetius.

In de laatste episode, van de tweede helft van 1642 tot de zomer van 1645, neemt de frequentie van de briefwisseling zienderogen af. In eerste instantie voorziet Regius Descartes nog van het nodige materiaal ten behoeve van Descartes’ persoonlijke aanval op Voetius, diens *Epistola ad Voetium* (1643), maar daarna lijkt de correspondentie af te stevenen op de uitwisseling van vriendschappelijke beleefdheden. In de zomer van 1645 leeft de briefwisseling nog één maal op als Regius het manuscript van *Fundamenta physices* opstuurt. Vergeefs ontraadt Descartes hem de publikatie ervan. Hun beider laatste brieven vormen een ontluisterend einde van de vriendschap.

Bronnenproblematiek

Voor de briefwisseling tussen Regius en Descartes zijn we vrijwel helemaal afhankelijk van 17de-eeuwse gedrukte bronnen; slechts een kopie van twee korte brieven aan Regius is in manuscript bewaard gebleven (de kopie werd in 1973 ontdekt te Debrecen, Hongarije). Descartes’ overige brieven aan Regius zijn bekend uit de brievenuitgave verzorgd door Claude Clerselier (*Lettres de Mr Descartes*, dl. 1, 1657 (1ste editie), 1663 (2de editie)). Voor wat betreft Regius’ kant van de correspondentie zijn we aangewezen op aanhalingen, samenvattingen en verwijzingen naar zijn brieven in de laat 17de-eeuwse biografie van Descartes vervaardigd door Adrien Baillet (*Vie*, 1691). Tenslotte bevat het zogenaamde *Exemplaire de l’Institut* enkele waardevolle aantekeningen betreffende Regius’ brieven.

In zijn uitgave nam Clerselier achttien brieven op gericht aan de Utrechtse hoogleeraar. Ze zijn alle zonder datum, en van enkele brieven gaf de editeur aan dat hij ze niet volledig bezat. Dat moge geen verwondering wekken, immers, de originele brieven

Samenvatting

berustten bij Regius, en Clerselier kon slechts teruggrijpen op het materiaal dat Descartes zelf bewaard had van zijn correspondentie met zijn Utrechtse vriend. Bovendien, zo meldt Clerselier in zijn inleiding, waren de manuscripten uit Descartes' nalatenschap somtijds beschadigd of slecht leesbaar, en, ernstiger nog, in een grote wanorde.

Voor zijn biografie van Descartes kon Baillet beschikken over het materiaal van Clerselier. Hieronder bevond zich ook een collectie van kopiën van de brieven van Regius, 34 in getal. Baillet maakte dankbaar gebruik van deze bron, en liet niet na in de marge van zijn omvangrijke werk plichtsgetrouw te verwijzen naar de collectie, meestal onder vermelding van het nummer van de brief alsmede de datum ervan. Echter, de korte tijdspanne waarin Baillet het werk schreef, werkte vergissingen en verkeerde interpretaties in de hand. Daarnaast geeft de biograaf niet altijd even duidelijk aan op welke passages of zinsneden zijn verwijzingen nu precies betrekking hebben. Tenslotte is Baillet's onbekendheid met de Noordelijke Nederlanden de oorzaak van meerdere onjuistheden in de biografie.

Karakterisering van de voorliggende editie

In de standaardeditie van Descartes' briefwisseling, bezorgd door Adam en Tannery, is de volgorde van de brieven aan Regius nog essentieel die van Clerselier. Van verschillende brieven geven de moderne editoren aan dat er getwijfeld mag worden aan de tekstuele eenheid ervan, maar zonder verdere bronnen, bleek het onmogelijk hierover concrete uitspraken te doen. De aanleiding voor het uitvoeren van nieuw onderzoek naar de correspondentie tussen Descartes en Regius is de recente beschikbaarheid van alle disputaties die Regius in 1640 en 1641 hield aan de Universiteit Utrecht. Aan de hand van de teksten van deze disputaties is het mogelijk gebleken de brieven uit die jaren veel preciezer te dateren. Uit mijn onderzoek is daarnaast naar voren gekomen, dat verschillende door Clerselier uitgegeven teksten werden samengesteld uit fragmenten van meerdere brieven. In één dramatisch geval bleek een 'brief' te bestaan uit fragmenten van liefst vijf verschillende brieven. Ook met betrekking tot de brieven uit 1642 ben ik voor wat betreft tekstuele eenheid en dateringen der brieven tot geheel andere conclusies gekomen dan Adam en Tannery. Tijdens mijn onderzoek bleven ook de brieven van Regius niet ongemoeid. Niet alleen bleek de biografie van Baillet referenties te bevatten die niet worden aangetroffen in de standaardeditie, ook ben ik erin geslaagd de dateringen van een aantal brieven nader te preciseren. Daarenboven resulteerde mijn inspectie van het *Exemplaire de l'Institut* nieuwe gegevens op. Tenslotte kon ik met behulp van de gewonnen inzichten ook de interpretatie van de brieven die in Debrecen werden teruggevonden, herzien.

Deze nieuwe editie van de briefwisseling tussen Descartes en Regius biedt een instrument tot nader onderzoek naar de intrigerende verhouding tussen de Franse wijsgeer en de Stichtse professor. Bovenal brengt ze evident aan het licht, dat nauwgezette studie van 17de-eeuwse bronnen nieuw licht kan werpen op de briefwisseling van Descartes.